

Тетяна Бондаревська

ОЛЕСЬ ГОНЧАР У ВИМІРІ ЛЮДЯНОСТІ

*Все, що було, – це наша пам'ять, це,
зрештою, і робить нас людьми.*

Олесь Гончар

Олесів скарб

Скільки подій, випадків, зустрічей і розлук зберігала пам'ять Олесь Гончара. Особливе місце в його душі займали лихоліття Другої світової війни, буремна юність. Майже все пережите в тому шаленстві борні за мир і волю людства описано Олесем Терентійовичем у новелах, оповіданнях, романах...

А пам'ять двоюрідної сестри письменника Ніни Горді-Гончар, якій у 41-му виповнилося лише чотири роки, закарбувала Сашини відвідини бабусі Прісі перед відправкою на фронт та перші – по війні.

Те було в останніх числах червня. Пізнього ранку на гончарівське обійстя ступив Олесь. До станції Кобеляки з Харкова доїхав потягом. А звідти – пішки. Втоmlений і суворо-сумний зайшов у хату. Бабуся саме готували затірку на обід. Радість зустрічі притлумлена війною. Бабуся намагалася тамувати свою тривогу в глибині серця. З висоти прожитих літ добре бачила всю трагічність тогочасся, усвідомлювала невідворотність величезних утрат, безмежність бід.

Саша з оптимізмом говорив про те, що ворога незабаром розіб'ють. І про свою заяву у військкомат стосовно добровільного вступу в лави діючої армії. Молодість давала йому право на таку безпечність. Чи до кінця вірив він у свої слова, чи просто намагався заспокоїти бабусю...

Поївши, онук запитав поради в бабусі, де б схоронити придбаний ним нещодавно «Кобзар» Тараса Шевченка. Бо то – найбільша цінність для студента.

Запеленали, мов немовля, книгу в шмат білого полотна, вклали в дерев'яну валізу. І закопали в клуні. Бо лиш один Бог відає, чи швидко закінчиться війна, чи доведеться потерпати Україні від окупанта роками.

Ще з годинку поговорили. Бабуся швидкопоруч збирала внукові дещицю продуктів. Не великого статку було в хуторі. Та і Саша не дуже хотів брати вузлика в дорогу. Ледь умовила. Провела свого воїна за село. Перехрестила вслід. Недовго стояла, видивляючи очі на по-стать онука, яка стрімко віддаляється. Притьмом пішла

додому. І вже перед образами, з молитвою на вустах, дала волю сльозам.

Ой ті бабусині молитви... Скільки їх прочитано. А сльози... Коли всі до краплини зібрати, знову б наповнилося русло зниклої річечки Восемчакки.

...Тож чи виплакала в Бога, чи вимолвила Єфросинія Євтихіївна Гончар спасіння для нього, про те лише Всевишній знає. Саша, із глибокими ранами на тілі і в душі, повернувся з війни живим. І тільки ступив на рідну землю, повела його душа до рідної сестри Олександри в Ломівку. А згодом – до бабусі в Суху. Знову добирався потягом до станції Кобеляки. А далі – пішки. В Україні – ранні листопадові заморозки. А в серці – літо. Ось вона, Полтавщина. Крок за кроком, все ближче до села. За плечима заскрипіла незмащеними колесами підвода. Відійшов на узбіччя путівця.

Озирнувся. Якись незнайомі чоловік із жінкою на тому гужовому транспорті.

– Доброго вам дня, – привітав їх. – Чи не в Суху їдете?

– Добридень, солдате. Ми – у Віблівку, через твою Суху. Умощуйся – підвеземо, – припросив чоловік.

Застрибнув Сашко на воза. Всю дорогу проговорили з хазяїном однокінки. Суворий сивобородий чоловік без правиці, на відміну від дружини, виявився балакучим. Він теж фронтвик. Майже однополчанин. Тяжко поранений ще в 44-му на Кіровоградщині. Госпіталізували, ампутували руку і комісували...

Олесь розпитував у того про своїх знайомих із Шенгурів. Бо ж Віблівка і радгосп – поруч. А йому випало з багатьма там зазнайомитись... Дядько багатослівно розповідав, використовуючи при цьому найколоритніші словосполучення.

Отак, розмовляючи, заїхали в Суху. Уже і тік.

Зіскочив з воза, подякував подружжю, хорошої дороги побажав. І глибокою дорогою на Низзянську вулицю, додому. Цього разу вдома, крім бабусі, вешталися діти дядька Якова Боря і Ніна.

Побачили гостя, на мить завмерли.

– Саша, – прошепотів хлопець.

Миттєво зірвалися з місця. Боря – до брата, Ніна – в хату до бабусі та малого Мишка.

І от довгоочікуваний Олесь уже в хаті. Бабуся спустилася з печі. Обіймаються, цілуються. Дрібнота до них тулиться. Допоки дядько Яків з тіткою Оксаною прийшли з роботи, багато про що було переговорено. А ще Саша з Борею взяли заступ і пішли у клуню. Олесь сам відкопав сховок, дістав валізу зі своїм скарбом. Відкривав у хаті. Обережно розповив «Кобзар». А він – як новий. Якого клав – такого й дістав. Ніби вчора все було.

...Ту книгу Олесь Гончар взяв із собою в Дніпропетровськ.

Історія одного листа

Черкащина. Стою на мальовничому березі Росі. Тихоплинна, досить широка річечка, через яку перекинуто безліч підвісних місточків-помостів. А в її водах купають свої коси верби. Чи ж збереглася хоч одна зеленокоса красуня, яка була свідком тяжких кровопролитних відступальних боїв студбатовців Харківського університету з фашистською мотопіхотною частиною у липні 1941 року? Можливо, вона б дала відповідь на запитання згорьованої невідомістю матері.

У 22-му розділі роману Олесь Гончара «Людина і зброя» розповідається, як політрук Панюшкін із групою розвідників мали підірвати стратегічно важливий об'єкт – металевий міст, котрий срібною райдугою поєднував береги Росі.

Підготовка до надважливого маршу тривала лічені хвилини. Викликали відібраних за певними вимогами бійців, серед яких і Богдан Колосовський, в командний пункт. Комісар Лещенко наказав залишити протигазу, шинелі, документи. При собі – лише зброя та біля серця, в нагрудній кишені чорний медальйон, у якому зберігалися коротенькі відомості про воїна. «Ідете до ворога в тил», – пояснив Лещенко.

Коли вирушили, Панюшкін заспокоював Богдана, мовляв, повернемося і всі твої папірці: посвідчення курсанта, студентський і комсомольський квитки, повернуть. І Колосовському хотілося вірити цьому вольовому, іще молодому, та вже випробуваному в боях чоловікові. Автор змальовує словесний портрет Панюшкіна так: «Один... серед цих суворих людей не втратив дару посміхатися. Його широкі, випнуті наперед зуби, мовби не вміщаючись під губами, щоразу так і зблискували усміхом», «з крилом світло-русого чуба», широкогрудий.

Панюшкіна оточило з десятків бійців, «уперше зведені в групу, здебільшого навіть незнайомі між собою, об'єднані тільки усмішкою політрука». Спочатку пересувалися всі гуртом. На ходу дізналися про мету операції. І кожного гнітила думка: «Що там, за Россю? Що за отими темними могутніми купами верб, де небо цілу ніч

тривожно червоніє від пожеж?»

Вийшли затемна. Треба було до світанку дістатися до об'єкта. Прикордонник (так, про себе, його назвав Богдан за форму прикордонника) виявився місцевим і перевів групу вброд на протилежний берег. З розвідниками йшли підричники. Вибухівку несли по черзі. Командир все підганяв: «Скоріше, скоріше». Невдовзі розвідники подалися вперед. Мінери з важкою ношею дещо відстали. Авангардна група відразу відірвалася на помітну відстань. «Дедали важче їм іти, болота не кінчаються, бредуть по них, спотикаючись об якийсь корчомаччя, плутаючись у жилавих, густих верболозах... Чоботи стали пудові – і в них повно води. А політрук Панюшкін, йдучи поперед, усе квапить їх: швидше, швидше, бо скоро почне розвиднятися!»

До мосту треба підійти затемна, зненацька. Бо ж охороняється ворожими постами. І от забовванів із мли передсвітання красень-міст, який зводився для миру, а не для війни...

Угледіли вартового. Панюшкін наказав усім зупинитись, а сам покрався по насипу. Їх помітили: з мосту сипонула злива трасуючих куль. Політрук однією короткою чергою із трофейного автомата «зняв» фашиста. Не маючи ні часу, ні інших можливостей, скомандував: «Вперед!» І тільки-но вони кинулися по насипу вгору, як із другого кінця мосту озвався кулемет. Та вже за хвилину змовк. Охоронці дременули у хліба, що тяглися неосязним ланом від самої будки перед мостом. Споруда – в руках розвідгрупи. А сапери все не з'являються. Втікачі досить швидко привели собі потужну підмогу: автоматників піших і на мотоциклах. Наші налаштувалися відбиватися. «Панюшкін, як і його сусіди, приготувався для стрільби навлежки, рейка йому опертям, але в останню мить, підхопившись, почав прицілюватись з коліна». Лець устиг сміливець вистрілити – зустрічна автоматна черга скосила його могутнє тіло...

Завдання розвідники виконали. Із 17-ти їх залишилося п'ятеро. Попереду ще довготривалі роки війни, тисячі боїв, сотні тисяч утрат. А по війні матері, дружини, діти, тримаючи в руках повідомлення «пропав безвісти», ще довго сподіватимуться «А може, живий?»

Так утішала себе в далекому Черемхові Іркутської області й Олена Василівна Панюшкіна. Роман Олесь Гончара «Людина і зброя» в Україні вперше надруковано 1960 року. А 1962-го багатотисячним накладом у перекладі російською він сягнув за межі України. 26 серпня 1964 року на адресу Гончара надійшов такий лист (наводимо мовою оригіналу):

Уважаемый товарищ Гончар! Я обращаюсь к Вам с великой просьбой, не затруднитесь ответить на мой вопрос.

Я прочла Ваше произведение «Человек и оружие»,

в котром виведен полтрук Панюшкин А. У мене в 1941 г. в Отечественную війну погibli два сына: Панюшкин Валентин и Панюшкин Анатолий. Сведения о их гибели таковы: пропали безвести и всё. Когда я прочла «Человек и оружие», то там всё совпадает: и занимаемая должность, и внешнее сходство, и место, где происходило сражение. Всё это мне не даёт ни минуты покоя. Я обращалась по поводу Вами написанного в редакцию «Известия», откуда получила ответ, что автор имеет право на вымысел, что это произведение – творчество писателя.

Но я прошу Вас очень, напишите Вы мне: действительно ли ввели в произведение человека, носившего фамилию, имя и должность, которого встречали, или это Ваш творческий вымысел. Я живу надеждой, что Вы мне сможете найти сына. Вы понимаете, как горько мне, матери, знать о сыновьях только то, что они «пропали безвести». Я старій человек, мне 76 лет. Я потеряла самое мне дорогое. И как бы я хотела знать о своих детях больше, чем «пропали безвести».

С уважением к Вам Панюшкина Е. В.

На конверті рукою Олесь Терентійовича написано – «відповісти».

На сьогодні жодних записів, що прояснили б, якою була відповідь старенькій матері від письменника, не віднайдено. Можливо, розібравши всі архіви Гончара, дослідники з часом знайдуть бодай якісь примітки. А зараз так хочеться вірити, що це справді був син Олени Василівни Анатолій Панюшкін і мати хоч мізерну втіху отримала від того, що не «пропав», а поліг смертю героя.

Маємо славетного земляка – мусимо пам'ятати

«Письменник – це нервова клітина нації», – занотував свою думку в одному із записників 3 квітня 1967 року наш земляк, письменник і громадський діяч Олесь Гончар.

Упродовж усього наповненого любов'ю і тривогами за Україну життя він справді був такою клітиною, яка відчувала на духовному рівні всі труднощі народного буття.

Відомий черкаський письменник, також уродженець Полтавщини, Василь Захарченко висловив свою думку про колегу по перу так: «Олесь Гончар – це явище. Щасливе, світле явище, явлене Богом для нас, українців, і з часом ми це усвідомимо».

Це не ювілейний панегірик. Бо ж навіть студенти Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка вважали Гончара своїм духовним Батьком. І не лише тому, що він їх, голодуючих на граніті на початку 1990-х, підтримав у вимогах до влади стосовно само-

стійності та демократичного розвитку України. Олесь Терентійович завжди знаходив час, незважаючи на шалений ритм життя, для зустрічей і листувань із молоддю. Адже юність не лукавить.

Народжений у придніпровській Ломівці (околиці Катеринослава), волею долі виростав, по смерті мами Тетяни, у її батьків Єфросинії і Гаврила Гончарів у степовому селі Сухій на Полтавщині. Співчутливі сільські тітоньки голубили дитину: «Гончарівський сирота». Бабуся невтомно клопоталася за свого Сашу. І боязно за нього було, коли дитина не по-дитячому сприймала події. Бабусині оповідки, казки, приказки, бувальщини дорідним зерном лягали в рахманний ґрунт його Богом даного таланту, щоб із часом дати парості й рясно заколоситися «Таврією» і «Твоєю зорею», «Тронкою» та «Собором». А попереду в Саші – випробовування одне за одим.

Першим була нелюбов дядькової дружини Ялосовети.

Дядько Яків жив із батьками...

Одним із наступних ударів долі дитяча душа прийняла неухагу тата, коли восьмирічного хлопчика повезли на гостини до нього. Терентій не запитав: «Як живеш?», не обійняв сина, що було б доцільно зробити батькові, який п'ять років не бачився з дитиною.

Тож Саша і не суперечив, коли в Сухівській робітничо-селянській школі його записали Гончаром, а не Біліченком, як у метриках. Коли ж вимушений був їхати з дядьком Яковом до Хорішок (за місцем нової роботи Якова Гончара), то несказанно сумував за бабусею Прісею. Бо, власне, лише вона всемірно любила його, такого схожого на маму – її дочасно померлу доньку.

Суперечливість глибокої набожності бабусі, яка стала для Саші незаперечним авторитетом, і вписування малолітніх школярів у так звані юні безвірники навчили його не виставляти без потреби свої переконання на показ. Усі невлаштованості сприймав як належне. У його оточенні всі так жили.

Примітно, що складне життя не робило його жорстоким, не озлоблювало. Навпаки, переймався чужим болем, як своїм. І незабаром всі душевні переживання лягли на папір. Спочатку у формі дописів школяра в газети різного рівня, згодом, уже в студентські роки, – в оповідання. Він свято вірив, що слово може покращити світ, вилікувати людство від жорстокості, байдужості, навчити розуміти ближнього.

В оповіданні «Черешні цвітуть», написаному Оле-сем 1938 року, він розкриває глибокі переживання сільського садівника Амвросія Полікарповича за зрубани білогвардійцями на дрова молоденькі черешні. Як символ перемоги молоді сили і спраги до життя, зрубані в зимову пору і залишені на землі, весною вони розквітли.

В оповіданні «Халяра» ще нікому не відомий на ту пору молодий письменник змальовує несприйняття гро-

мадою рухівського хлопця Василя. Кожен переймається своїми проблемами. Горлопани лише звинувачують того у всіх заподіяних у селі шкодах.

Нікому, навіть рідним братам, нема діла до неповнолітнього сироти. І лише вуличні собаки та вівці, яких Халяра пасе, ходять за ним, мов прив'язані, самі потребує ласки і відповідаючи взаємністю.

Сашкове студентство перервала Друга світова війна. Студбат, поранення, полон, знову фронт. Там, у проміжках між боями, маршами Олесь, ностальгуючи, віршував: «Здрастуй, мій сонячний краю. Ти снишся мені і тут».

Повернувся в поруйновану, обкрадену Україну, та все ж сонячну, в кінці жовтня 1945. Продовжив навчання, тільки вже не в Харківському університеті, а в Дніпропетровському. Жив у родині щирої, доброї сестрички Шури, у якої на той час уже було троє дітей. Душевне тепло, яким огорнули Олесь сестра і її чоловік Гаврило, обумовило затишну атмосферу для потужної роботи: написання повістей «Альпи» (1946), «Голубий Дунай» (1947), «Злата Прага» (1948), що склали роман «Прапороносці». Роман, який правдиво розповідав про війну і героїчну участь у ній українців. Останнє – надзвичайно важливе. Адже пропозиція Берії і Жукова про виселення всього населення України в Сибір, як зрадників (за прикладом кримських татар), невидимим домокловим мечем висіла над нацією.

Олесь Гончар свято вірив у силу слова. Бо ж «Спочатку було СЛОВО, і СЛОВО було в Бога, і СЛОВО було БОГ», тобто любов. На глибоке переконання письменника-фронтовика, саме Любов повинна бути основою в управлінні держави.

І так, Олесь Гончар – лауреат Державної премії СРСР за роман «Прапороносці». Із 1959 року він очолює Спілку письменників України. Друкуються його твори «Земля гуде», «Таврія», «Перекоп», «Людина і зброя», «Тронка», ряд новел і оповідань. Він – депутат Верховної Ради від Херсонщини. Роман-правда, роман-набат «Собор», що вийшов у світ у рік 50-річчя Гончара, квітком свіжого повітря ввірвався у сформований тоталітарний лад держави-імперії. Виявляється, «Собор» суперечить соціалістичній дійсності за «діагнозом» цензури. І, відповідно, не має права на життя. Роман заброньовано, письменника майже щоденно викликають на «співбесіду» з вимогами переписати чи відмовитися від твору, який уже (з легкої руки галичан) читаний навіть у Римі. Та який люблячий батько відмовиться від свого

дитяти. Всі моральні тортури, тиск сприяли тому, щоб Олесь Терентійович залишив посаду голови СПУ. Підтримкою в ці скрутні часи для нього були вірна, любляча дружина, «незагнуздані» системою письменники, такі як Григорій Тютюнник, Іван Сокульський і ряд інших, та читачі – прості рядові робітники і селяни, вчителі і лікарі, від яких щоденно надходили десятки листів схвалення і підтримки. Керівники зазвичай чомусь уважають, що люд темний і має дивитися на життя й події в ньому лише через призму їхнього бачення. Та це хибна думка. Бо ж саме з глибин народних видобуваються самоцвіти культури і науки. Звідти і звучить правдива істина, народжена від пережитого досвіду. Від спілкування з тими ж простими людьми, не поміченими знаком чиновності, черпав Олесь Терентійович натхнення для життя і творчості.

Гончар дорожив однаковою мірою і Ломівкою – місцем свого народження, проживання обоєї сестри Шури та зустрічі коханої дружини Валі Малої, і Сухою – столицею свого дитинства. Щорік, до 1984-го, він приїздив до своїх Гончарів. Спочатку до бабусі Прісі, згодом, по її смерті, до дядька Якова і тітки Вусті. І кожного разу хвиля спогадів накривала чоловіка літеплом терпкого дитинства. Терпкого, як терен, на який багате село Суха. Після одних таких відвідин Олесь записав до чергового записника: «Мабуть, таки треба подумати написати й мені про Суху, Кобеляки, Стрижку, Ворсклу – про рідний край. Хто ж напише, розкаже? Суха наша – у вінку хуторів (була). Оті Опришки, Шингурі, Ярові, Кишки, Масичі – де вони, чи хоч що від них зосталося? Хто розкаже про їхній трагічний кінець, як у їхні садки приходила сокира, на подвір'я – залізний лом, як у їхні комори, оселі вдирався палаючий ненавистю грабіжник... Боже! Що ми пережили! За віщо кара така?»

Запис датовано 11 серпня 1971 року. На той час уже сім років Олесь Терентійович вів боротьбу за порятунок села. Бо ж визнане неперспективним. Частково здійснив свій задум: написав роман «Твоя зоря», у якому змалював Тернівщину-Суху. Та заготовок в архівах письменника про милу його серцю Суху зібралось на солідний роман. І він мріяв про написання такого. На жаль, не встиг... Багато задумів Олесь Терентійовича залишилися лише мріями. Про це свідчать і «Щоденники» у трьох томах, видані стараннями Валентини Данилівни Гончар.

Але його творчий спадок, рівноцінно як і спадок громадського діяча, вартує найвищої оцінки людства, а найважливіше – України.

